

J. D. JANSSENS

Na Eco's *Slinger van Foucault* heb ik met het oog op dit discussiestuk *Het woord van eer* opnieuw gelezen. Hoewel een wetenschappelijke studie moeilijk met romanfictionie kan worden vergeleken, haalt Van Oostroms werk het mijns inziens ruimschoots van zijn wereldberoemde collega op het vlak van heldere verwoording en volgehouden spankracht. Ik wil graag bekennen dat ik zijn boek, waar ik twee jaar geleden al voor in bewondering stond ¹, nu — rustiger, en minder nieuwsgierig naar de inhoud—met groot esthetisch genoegen heb herlezen. Het zou me verwonderen indien bij de reacties op het werk de omschrijving 'nieuwe Huizinga' nog niet zou zijn gevallen; mocht dit toch niet het geval zijn, dan doe ik het hier voor het eerst.

Een studie wordt evenwel niet op zijn literaire kwaliteiten alleen getoetst. De wetenschappelijke verdienste van *Het woord van eer* is echter helemaal in verhouding met de buitengewone zeggingskracht van de auteur. Methodologisch heeft Van Oostrom op uitdagende wijze een aantal grenzen verlegd. Door het begrip 'literatuur' wijd open te trekken en belangstelling te tonen voor alle polen van het literaire communicatieproces heeft hij de Middelnederlandstiek uit de eenzijdigheid van het 'binnentekstueel' onderzoek gehaald. Zodoende ruimt hij plaats in voor de culturele en maatschappelijke context waarbinnen teksten van verschillende aard functioneerden, waarbij hij als logisch gevolg hiervan aanstuurt op een nauwe samenwerking tussen filologen en literatuurhistorici enerzijds, historici 'pur sang' en kunsthistorici anderzijds. Ironisch genoeg betekent deze nieuwe mentaliteit binnen de vakgeschiedenis een terugkeer naar de praktijk van de eerste generatie Medio-Neerlandici (Jonckbloet, Van Duysse en vele anderen), wat overigens mijns inziens niet meteen een pessimistisch perspectief impliceert.

Van Oostrom plaatst tegenover de klassieke genre-indeling van onze Middelnederlandse literatuur (onder meer bij Knuvelder) het alternatief van een historisch-sociologische ordeningssysteem. De vroeger gehanteerde criteria zijn inderdaad voor betwisting vatbaar omdat ze al te sterk uitgaan van moderne concepten en esthetische waarde-oordelen. De winst die gehaald wordt uit het op elkaar betrekken van teksten die in hetzelfde milieu zijn ontstaan, komt overigens pas ten volle tot haar recht als men Van Oostroms literaire panorama vergelijkt met dat van Van Mierlo. In diens literatuurgeschiedenis moet men de Hollandse dichters bij elkaar zoeken door onder de meest diverse rubrieken als 'hoofse lyriek', 'godsdienstige lering', 'kortere verhalen' te gaan kijken. Bovendien kon bij een genre-indeling als die van Van Mierlo nauwelijks sprake zijn van intertekstuele verbanden en wisselwerking, van profilering van de individuele werken tegenover eenzelfde hofmentaliteit, i. c. de eerbekommernis.

Wie uitnodigt tot interdisciplinair onderzoek en daar zelf een proeve van levert, steekt zijn nek uit. Het is immers niet mogelijk op alle vakgebieden even beslagen te zijn, wat voor graad van eruditie men ook heeft bereikt. Dat Van Oostrom geen historicus is, lijkt zich hier en daar te wreken, zij het in details. Vermits ik zelf ook geen historicus ben, formuleer ik de kritiek met veel schroom en de nodige vraagtekens. Van Oostrom citeert uit de *Hollandse kroniek* van de Heraut Beieren de passage van een krijgstoet tegen de Friezen in 1234 (FvO, 166):

... deez grave Florens van Hollant toech mitten hertogen Heinric van Brabant (die derde Heinric) ende mit grave Diederic van Cleve bi gheheite des paeus Gregorius die IXde also ghenoomt,

¹ Zie mijn recensies in *Ons Erfdeel*, XXXI (1988) 101-102, in *Septentrion*, XVII (1988) 75-76 en in *Standaard der Letteren* van 20 februari 1988.

voeren in die stedinc [= halsstarrige] Vriesen lant bi Bremen, ende verjaechden dair uut ende versloeghen manne, wijf ende kindren; want si dreven katterie, ende die broeder sliep bider zuster, ende en hilden van den paeus noch van niement, ende doden papen ende clerken ende waren weder omme ghekeerd toter oeffeninghe der afgode.

Van Oostrom vertaalt 'stedinc' door 'halsstarrige', waarmee hij toegeeft niet te beseffen dat het hier om de beruchte kruistocht tegen de Stadingers/Stedingers gaat. De naam is afgeleid van het plaatsje Staden in het bisdom Bremen, het centrum van een opstandige sociaal-religieuze beweging in Friesland en Noord-Duitsland. De beweging werd bloedig onderdrukt nadat een aantal dominicanen vergeefs had geprobeerd de ketterij door prediking uit te roeien. De leiding van de kruistocht werd toevertrouwd aan de latere hertog van Brabant, Hendrik II (niet de derde!), hoewel zijn vader op dat ogenblik nog regeerde. De episode heeft vooral in Brabant nogal wat weerklank gekregen, zoals blijkt uit de vermeldingen bij Jan van Heelu, in het negende capittel uit boek IV van Boendales *Brabantsche Yesten*, zelfs in het *Biënboec* van Thomas van Cantimpré.

Nog steeds binnen het historische domein vraag ik me overigens af of, bekeken vanuit een Hollands-culturele hoek, het beeld van Albrecht van Beieren niet al te positief wordt overbelicht. In het Henegouwse Edingen (Enghien) is men alleszins niet over de man te spreken. In 1364 — precies wanneer in Holland een periode van relatieve rust aanbreekt (FvO, 13) — wordt Seger van Edingen, gewezen stadhouder van het graafschap, op last van Albrecht verraderlijk gevangen genomen en na een schijnproces onthoofd. De redenen van deze wandaad zijn nooit volledig opgehelderd, maar of dit een uiting was van beleidsvol staatsmanschap kan ten stelligste worden betwijfeld. Segers verwanten, gesteund door Vlaanderen, verklaarden Albrecht de oorlog en brachten hem een ernstige nederlaag toe. Pas in 1367 kwam door bemiddeling van Brabant een compromis tot stand². We staan hier al bij al voor een fundamenteeler probleem: is het beeld van een middeleeuws vorst via mecenaatsonderzoek niet per definitie een geveide, sympathieke voorstelling? Van Oostrom heeft daar in een vroegere bijdrage trouwens zelf een prachtige illustratie van gegeven: hertog Jan IV van Brabant, door alle hedendaagse historici vergeuisd, door de anonieme voortzetter van Boendales *Brabantsche Yesten* de hemel in geschreven³!

De volgende bedenkingen zijn van literair-historische aard. Het beeld dat Van Oostrom van de Hollandse hofliteratuur schetst, is vergeleken bij vroegere literatuurgeschiedenissen erg volledig en behoorlijk genuanceerd. Tal van nieuwe gegevens, ook uit lopend onderzoek, worden naar voren gebracht. Ik mis wel een uitvoerige voorstelling van Augustijnken (van Dordt), maar de auteur geeft een verklaring voor deze lacune (FvO, 315, noot 43). Volledigheidshalve had ook de Hagenaar Willem Ruychrock van de Werve een plaats in het overzicht verdiend (ondanks de beperking die Van Oostrom zich oplegde, FvO, 270). Niet enkel omdat hij de kopiist is van het Haagse *Mandeville*-handschrift (Kon. Bibl. Y 302) en hij als edelman (in 1467 door Karel de Stoute tot ridder geslagen) behoorde tot de 'Hollandsche noblesse de robe' die zich actief met literatuur bezighield, vergelijkbaar dus met Dirc Potter en diens zoon Gerrit Potter van der Loo⁴.

² Zie M. Vandermaesen, 'Henegouwen onder het Huis van Wittelsbach-Beieren', *AGN*, II (Haarlem, 1982) 448-449.

³ Zie F. P. van Oostrom, 'Maecenaat en Middelnederlandse letterkunde', in: J. D. Janssens, ed., *Hoofsheid en devotie in de middeleeuwse maatschappij. De Nederlanden van de 12e tot de 15e eeuw. Handelingen van het wetenschappelijk colloquium te Brussel 21-24 oktober 1981* (Brussel, 1982) 22-23.

⁴ Zie N. A. Cramer, *De reis van Jan van Mandeville. Naar de Middelnederlandsche handschriften en incunabelen uitgeg.* (Leiden, 1908) xl.

Maar er is meer. De *Mandeville*-tekst in het Haagse handschrift behoort tot de zogenaamde Luikse versie, vermoedelijk van de hand van Jean d'Outremeuse, waarin de oorspronkelijke *Mandeville* wordt uitgebreid met interpolaties rond de avonturen van Ogier van Denemarken⁵. Dit werk nu was vermoedelijk bekend (geweest?) aan het Hollandse hof, getuige de kritiek van Jacob van Maerlant op dit werk in zijn *Spiegel Historiael* (IV¹, cap. 28). Die vrij gedetailleerde kritiek kon mijns inziens enkel functioneren als het hofpubliek weet had van het chanson de geste *Ogier le Danois* of van de Middelnederlandse bewerking ervan⁶. Zijn we op die manier een nieuwe Hollandse connectie op het spoor? Verder onderzoek zal dit moeten uitwijzen.

Nog een andere passage noopt tot verdere scherpstelling van de literaire situatie aan het Hollandse hof. Het betreft de Hercules-passage in de *Wereldkroniek* van de Heraut Beieren. Ik resumeer het betoog van Van Oostrom (Fvo, 149-153). De Heraut stuitte op Hercules toen hij, in navolging van Maerlants *Rijmbijbel* de geschiedenis van het Joodse volk onder rechter Thola behandelde. De Heraut blijkt voor Hercules vanwege zijn eclatante wapenfeiten een speciale voorliefde te hebben gehad, zodanig zelfs dat hij het optreden van dit mythisch personage tevoren reeds in zijn wereldkroniek had voorbereid. Hij verbindt namelijk de grote Hercules met het geslacht van Abraham, iets wat niet in zijn normale bronnen, de *Spiegel Historiael* en de *Rijmbijbel*, is weer te vinden. Hij is ervoor, aldus Van Oostrom, naar een van Maerlants hoofdbronnen, de *Historia scolastica* gegaan — een immense tekst waaraan de Heraut vrijwel alleen het minuscule feitje over Hercules lijkt te hebben ontleend (FvO, 150). De Heraut blijkt dus niet enkel een verwoed Maerlantimitator te zijn, maar bovendien een onvoorstelbaar erudiet compilerator (één onooglijk feitje uit een bijzonder volumineus, anderstalig werk!?). Strookt dit echter wel met de wijze waarop middeleeuwse dichters een eigen structuur in elkaar puzzelen? Dat de Heraut op eigen initiatief Hercules reeds zou hebben voorbereid toen hij Abrahams nakomelingschap bij Hagar behandelde, klopt niet. Dit gebeurde reeds in de *Historiebijbels*. Ik heb de passage enkel (en eerder toevallig) vergeleken met de zogenaamde eerste (Zuidnederlandse) *Historiebijbel* van 1360/1361 in het handschrift Londen, Brit. Libr., Add. 15.310. Daar leest men over Abrahams nakomelingschap:

Ende van enen anderen die effram hiet dat van hem affrike ghenaeft es/ ende doe hi dese in libien quam so gaf hem hercules die rese(?) hulpe ende hercules nam sijn dochter etheam te wijve ... (fol. 34 r° b).

Ik vermoed weliswaar dat de brontekst van de Heraut veeleer de zogenaamde tweede *Historiebijbel* is, vermoedelijk in de eerste helft van de vijftiende eeuw in Holland tot stand gekomen⁷, maar de geciteerde passage is toch reeds sprekend genoeg wanneer men ze vergelijkt met de tekst uit de Hollandse *Wereldkroniek*: 'Dese Affraym hadde een dochter, hiet Chetean, die creech groot Hercules te wive' (fol. 7 v°). Ook hier is verder onderzoek wenselijk, maar het lijkt me nu al plausibel om het compilatievermogen van de Heraut iets terug te schroeven en de *Historiebijbel* binnen het literaire panorama aan het Hollandse hof op te nemen.

Dit alles betreft echter slechts detailkritiek en doet niets af aan de enorme verdienste van *Het woord van eer* en aan de methodologische vernieuwing die eraan ten grondslag ligt. Bij dit

5 Zie J. W. Bennett, *The Rediscovery of Sir John Mandeville* (New York, 1954) 111-122 en 324.

6 Zie J. D. Janssens, *Dichter en publiek in creatief samenspel. Over interpretatie van Middelnederlandse ridderromans* (Leuven-Amersfoort, 1988)50-51.

7 Zie J. Deschamps, *Middelnederlandse handschriften uit Europese en Amerikaanse bibliotheken* (Leiden, 1972) 152-159.

laatste heb ik nog een aantal vragen, die explicieter tot discussie uitnodigen. Een voor de hand liggende vraag is deze: is het voorgestelde model transfereerbaar? Het tekstenaanbod is met betrekking tot de Hollandse hofsituatie tamelijk rijk, bovendien zijn de werken duidelijk gelocaliseerd. Verder is er van het Hollands-Beierse hof vrij veel bekend (en zijn de rekeningen bewaard!). De onderzoeksvoorwaarden zijn zowat ideaal te noemen (zie ook FvO, 7)! Het zou met andere woorden wel eens kunnen dat Van Oostroms overzicht noodgedwongen een alleenstaand experiment moet blijven ...?

In het *Woord vooraf* geeft Van Oostrom te kennen dat hij wil experimenteren met een benaderingswijze die literatuur- en geschiedwetenschap poogt te verenigen; een methode die in het buitenland voor middeleeuwse (hof)literatuur al dikwijls vruchtbaar is gebleken, doch voor de Middelnederlandse letterkunde nog op een eerste grotere proeve wachtte (FvO, 7). Met zijn vroeger onderzoek, maar heel nadrukkelijk met dit boek, heeft Van Oostrom de vakgeschiedenis een nieuwe richting ingestuurd. Tot dan toe hadden structuuranalyse en onderzoek van de verteltechniek de wind in de zeilen en leek een sterkere toenadering tussen Middelnederlandstiek en algemene literatuurwetenschap de trend van de toekomst te zullen worden. Van Oostrom (en sterker nog: Herman Pleij) pleiten voor toenadering van de oudere-literatuurstudie tot de geschiedwetenschap. Houdt dit niet het gevaar in dat het letterkundig onderzoek als onderdeel van de (cultuur)geschiedenis wordt gemarginaliseerd binnen een discipline waar de vooroordelen tegenover de 'literaire bronnen' toch al niet gering zijn?

Tenslotte heb ik vragen bij het loslaten van de genre-indeling. Niet dat ik zou willen terugkeren naar overzichten zoals Van Mierlo en Knuvelder die voorstelden, maar precies nu duidelijk is geworden dat middeleeuwse werken zich in sterke mate tegen het achterdoek van genreconventies profileren en daaruit een 'surplus' aan betekenis halen⁸, lijkt het me principieel eenzijdig om het genre en de genre-evolutie buiten het literatuurhistorisch onderzoek te houden. Van Oostrom is zich van dit gevaar bewust: door een vergelijking van Dirc van Delft met de Heraut, maar niet of nauwelijks met andere auteurs van Middelnederlandse theologische handboeken, kan men de grafelijke theoloog wèl aan het hof plaatsen, maar minder in de kerk (FvO, 269). De vraag hierbij is of de manifeste voordelen van de sociologische optiek opwegen tegen de al even manifeste tekorten ervan en of toch maar niet radicaal moet worden gekozen voor een 'meerdimensionaal model' dat de auteur als ideaal zelf suggereert (FvO, 270), zeker wanneer men in de richting denkt van een — meer dan wenselijke! — nieuwe geschiedenis van de Middelnederlandse letterkunde?

8 Zie Janssens, *Dichter en publiek*, 47-1

Weer-woord van eer?

F. P. VAN OOSTROM

Zeker naar de geest komt de recensie van *Het woord van eer* door mevr. Ebels voor een flink deel neer op het relativeren van de lof die het boek in de afgelopen drie jaar ten deel gevallen is. Daartegen zal ik geen bezwaar aantekenen, integendeel: want zoals mijn omgeving kan bevestigen, heb ik ook zelf het enthousiasme over het boek vaak wat overtrokken gevonden. (Al was het maar om te voorkomen dat de lezers van dit tijdschrift nu zouden kunnen menen met een zeldzaam nobel en bescheiden auteur van doen te hebben, voeg ik daar in alle eerlijkheid aan toe dat ik een eerste reactie als die van mevr. Ebels, die na lezing van het boek 'aardig, handig, verstandig' schijnt te hebben genoteerd, weer aan de zuinige kant vind).

Maar met het zuinige oordeel van mevr. Ebels kan ik wel leven; waar ik meer moeite mee heb is met haar depreciatie van de door mij besproken Middelnederlandse auteurs. Zelfs de waardering die mevr. Ebels hun gunt, komt niet van harte: Hildegarsberch is een, alweer, 'aardige' representant der rijmelaars, de Heraut is 'niet on-interessant', en Dirc van Delfts belang lijkt haast gelegen in het bewijs dat het in het Holland van zijn tijd voor zeergeleerden mogelijk was om rond te lopen. Nu wil ik weer de eerste (of eigenlijk dus de tweede) zijn om de auteurs van *Het woord van eer* de ware grootsheid te ontzeggen. En ik erken dat de liefde waarmee ik dit onderzoek heb uitgevoerd en dit boek geschreven heb (en die, althans in mijn geval, noodzakelijk was om een en ander naast veel andere taken überhaupt te kunnen voltooien) mij soms een iets te vleiend portret van mijn 'personages' in de pen gegeven heeft — wellicht zelfs op een nuchtere buitenstaander, en zeker als die een ander vak beoefent, de indruk kan maken teveel werk te maken van weinig. Als ik historici lees, heb ik een doodenkele maal wel eens een overeenkomstige ervaring; en de neerlandicus is nu eenmaal een werker en geen juwelenhandelaar, zoals Lieftinck heeft gezegd. Maar ik bestrijd dat de beoordelingen die mevr. Ebels, al relativerend, van de Hollands-Beierse hofauteurs geeft, behalve afstandelijker ook juist zouden zijn; integendeel. Omdat er bladzijden voor nodig zouden zijn om alle drie de karakteristieken waaruit hierboven werd geciteerd te weerleggen (bladzijden overigens die ik gedeeltelijk al geschreven meende te hebben), beperk ik mij tot één geval: de Heraut als 'ridderlijke Beka-epigoon'.

Dat de Heraut ridderlijk was, is voor geen twijfel vatbaar, al denk ik zelf, achteraf, dat nader onderzoek zou kunnen uitwijzen dat ook dit ridderlijke nader gespecificeerd verdient te worden — misschien is de ridderlijkheid van de Heraut toch nog iets anders dan atavisme. Maar met 'Beka-epigoon' zijn we beslist op de verkeerde weg. Niet dat de Heraut zich voor zijn kennis niet op Beka zou verlaten; hoe zou het trouwens anders kunnen voor wie rond 1410 in Holland de gewestelijke geschiedenis van de voorafgaande tijd wilde beschrijven? Maar ontlening, zelfs frequente, maakt iemand niet tot epigoon; naar ik meen te hebben laten zien, is het werk van de Heraut, door zijn principes van selectie, presentatie en kleine accentueringen met recht als een geheel eigen werk te beschouwen, en bepaald geen aftreksel van Beka. En dan beperk ik mij nog tot de *Hollandse kroniek*, waarin de Beka-invloed sterk is; weinig tot niets daarvan vindt men in de *Wereldkroniek* en in de teksten van de Haagse autograaf 131 G 37. Wat dat betreft: als de Heraut dan per se als epigoon moet worden afgedaan, dan toch veeleer die van Maerlant. Maar die behoort met zijn vele verzen en geringe aandacht voor de eigentijdse geschiedenis nu eenmaal nog veel minder tot het vertrouwde referentiekader van Nederlandse historici dan Stoke en de prozaïsten Clerc en Beka.

Misschien vergis ik mij als ik achter genoemde (dis)kwalificatie van de Heraut nog iets meer